

STANISŁAW KRZAKLEWSKI*

POWIĘKSZYĆ MIASTO

ENLARGING THE TOWN

Streszczenie

W niniejszym artykule zestawiono charakterystykę rozwoju terytorialnego Rzeszowa w latach 1937–2008 z główną urbanistyczną rolą jego historycznego centrum, ukształtowanego w XVIII w., utrzymywaną niezmiennie do dnia dzisiejszego, mimo kilkunastokrotnego rozrostu terytorium miasta. Na tle tego zestawienia sugerowane są możliwości powstania dodatkowych atrakcyjnych miejsc Rzeszowa w postaci centrów nowych dzielnic, które mogłyby być kształtowane na kanwie przyłączonych miejscowości.

Słowa kluczowe: Rzeszów, miasto, historyczne centrum, tendencje rozwojowe

Abstract

In the article there has been a characteristic of the land development of Rzeszów town presented in years 1937–2008 with the main urban role of its historical center, formed in XVIII century and kept unchanged until today, beside the development of the town territory. There are different possibilities suggested based on this combination: additional attractive places in Rzeszów for example center in new districts that can be created on events of these incorporated places.

Keywords: Rzeszów, town, historical center, developmental tendencies

* Mgr inż. arch. Stanisław Krzaklewski, Biuro Projektów-AB Sp. z o.o., Rzeszów.

„Powiększyć miasto”... Tam gdzie rośnie ono samoistnie, a jego rozwój terytorialny, ludnościowy i strukturalny niejako same się napędzają, podobny zamysł nie zrodzi się w głowach ani jego władz, ani najbardziej przedsiębiorczych obywateli. Uświadomienie takiej potrzeby wynika z refleksji, u źródeł której z jednej strony daje się zauważyć okresową stagnację, z drugiej – stosunkowo niedawne doświadczenie zgoła odmiennego procesu w jego historii.

Przedwojenny Rzeszów, usytuowany na krańcach zachodnich województwa lwowskiego, „zawieszony” pomiędzy Lwowem i Krakowem, czyli pomiędzy miastami o wspaniałej renomie, był przysłowiową „galicyjską dziurą”. Jak ujmuje to B. Kotula w jednym ze swych felietonów, „Było tu trochę wojska [do roku 1918 – austriackiego – przyp. aut.], zbiurokratyzowanych urzędów, znakomitych rzemieślników i wielu biednych Żydów. W sumie ciut ponad 40 tysięcy mieszkańców” [2]. Pod koniec okresu międzywojennego (1937–1939) wzrasta znaczenie Rzeszowa. Staje się on wówczas ważnym ośrodkiem przemysłu lotniczego i zbrojeniowego utworzonego w ramach Centralnego Okręgu Przemysłowego. Mimo znacznego wtedy wzrostu populacji i rozbudowy miasta w kierunku tworzonych w tym czasie Polskich Zakładów Lotniczych, powierzchnia przedwojennego obszaru miejskiego Rzeszowa nie przekraczała 8 km².

II wojna światowa przerywa zapoczątkowany dynamiczny rozwój. Choć lata wojny i okupacja nie odcisnęły w sposób szczególnie swego piętna na tkance miasta, tragiczny był tu rozmiar faszystowskiego ludobójstwa, w wyniku którego pozbawiono życia ok. 30% jego mieszkańców. Powojenne przemiany polityczno-terytorialne i związane z nimi nadania administracyjne uczyniły Rzeszów stolicą południowo-wschodniego regionu Polski, jednym z 17 miast wojewódzkich tamtego okresu.

Baza przemysłowa utworzona przed wojną w ramach COP-u, nowa administracyjno-polityczna rola miasta w powiązaniu z ogólną migracyjną polityką, realizowaną przez komunistyczne władze dążące do przebudowy struktury społecznej i gospodarczej kraju, już w pierwszych latach powojennych (do 1952 r.) po przyłączeniu do Rzeszowa sąsiednich terenów dały efekt 4-krotnego powiększenia jego terytorium. Do 1960 r. znacząco zmodernizowano rzeszowskie centrum. W szybkim tempie powstawały nowe osiedla mieszkaniowe oraz obiekty i gmachy użyteczności publicznej. W 1977 r. nastąpiło ponowne poszerzenie granic miasta, w wyniku którego zajmowało ono terytorium o powierzchni prawie 54 km². Wprowadzenie w 1975 r. reformy podziału administracyjnego, powstanie w jej wyniku nowych województw (przez podział dotychczasowych) w powiązaniu z centralistycznym systemem kierowania środkami głównie na rozwój „stolic” nowo powstałych, spowodowały procesy rozwojowe Rzeszowa, co na tle wcześniej obserwowanej dynamiki stwarzało poczucie stagnacji.

Nowa reforma administracyjna z 2000 r., powrót do „dużych” województw, przywróciła Rzeszowowi poprzednią pozycję i rolę ważnego ośrodka administracji państwowej. Nowe inicjatywy władz miejskich i regionalnych, dążące do dalszego powiększania jego terytorium w wyniku przeprowadzonych procedur i decyzji administracyjnych, na przestrzeni lat 2006–2008 powodują włączenie w jego granice czterech sąsiadujących sołectw, w wyniku czego powiększone terytorium Rzeszowa rozpościera się obecnie na powierzchni 91,5 km². W międzyczasie rozwijają się i umacniają rzeszowskie uczelnie, co ze względu na znaczny (w porównaniu z innymi regionami) odsetek ludzi młodych wydaje się stanowić właściwie ukierunkowaną tendencję. Ten potencjał młodych ludzi jest w zasadzie jedynym rzeczywistym, wyraźnym symptomem pozwalającym dostrzegać dalsze możliwości rozwojowe miasta (choć częściej podkreśla się, ponoć szczególnie, położenie geograficzne Rzeszowa z uwzględnieniem optymistycznych prognoz rozwojowych Unii Europejskiej).

To skrótkowe ujęcie historii rozwoju „nowożytnego” Rzeszowa (od 1937) ukazuje pewną prawidłowość, która towarzyszyła poszczególnym jego fazom. Spoglądając na przywołane tu okresy, widzimy, że odnotowany w nich rozwój następował w wyniku wprowadzania i realizacji ponadregionalnych zamysłów i decyzji władz rangi państwowej. Niedawno ogłoszone przyznanie Rzeszowowi statusu miasta metropolitalnego (pośród 12 miast polskich) mieści się zapewne w podobnej kategorii zjawisk spraw-

czych, a przypisując im przez analogię historyczną dużą skuteczność, można snuć dla Rzeszowa imponujące prognozy rozwojowe.

Z miasta niewielkiego, czterdziestotysięcznego w okresie międzywojennym, do dnia dzisiejszego jego terytorium urosło ponad 10-krotnie (przy 4-krotnym wzroście liczby mieszkańców).

To, co jest znamienne w powiązaniu z powyżej zarysowaną statystyką, to fakt (w którym Rzeszów zapewne nie jest odosobniony), że jego „serce”, ideowo założone gdzieś w XVI w., a ukształtowane w znacznej części w XVIII w.¹, w swym generalnym kształcie i skali przetrwało do dnia dzisiejszego i choć z różnych względów jego rytm i żywotność bywały zmienne, to żaden inny fragment organizmu miejskiego nie wykazuje nawet namiastki jego szczególnej roli i nie ma szans chociażby częściowo go zastąpić. W czym tkwi, wydawać by się mogło, niezastąpiona rola historycznych centrów z kluczową funkcją ich głównych elementów? Czy to jedynie sentymenty i romantyczne tęsknoty, które w takich miejscach znajdują ukojenie? Zapewne wielka jest ich moc, ale w sensie urbanistycznym i społecznym to materia bardziej złożona, a jak dowodzi S. Gzell – ta specyficzna atrakcyjność opiera się na utrwalonym i przechowanym „fenomenie małomiejskości”. Czy zatem ten fenomen nie powinien być po prostu wszczepiany jak pęd szlachetnej odmiany w nowe dzielnice rozrastającego się miasta? Czy te dzielnice, a przynajmniej niektóre z nich, nie powinny mieć kształtu i przestrzennego sensu kiedyś budowanych pięknych małych miast? „Uważa się na ogół, że koncepcja urbanistyczna budowy dużych miast, które miałyby być jakoby zbiorem miasteczek z dodatkiem wielkomiejskich urządzeń, nie sprawdziła się” (Szczepański 1966; Czerwiński 1975) [3]. Ten pogląd jednak wydaje się być coraz częściej weryfikowany, a formuła „jurydyki” J. Bogdanowskiego niejako usiłuje tu i tam przybrać realne kształty. „J. Bogdanowski zakłada, że u podstaw powstania i istnienia zespołu urbanistycznego tkwią potrzeby społeczne. Kształtowanie takiego zespołu wiąże się z postulatami mieszkańców stworzenia przestrzeni, z którą będą mogli się identyfikować i w której będą mogli dokonać samookreślenia. Postulaty dotyczą, mówiąc wprost, tworzenia wnętrza krajobrazowych miasta na różnych szczeblach hierarchii przestrzeni” [3]. Oby te potrzeby mieszkańców były dostrzeżone i uwzględnione w urbanistycznym (który niebawem rozpocznie się po odnotowanym terytorialnym) rozwoju Rzeszowa. W przekazach i wystąpieniach władz oraz wypowiedziach na ten temat eksponowanych w mieście i regionie gremiów podkreśla się, jak ważne dla przyszłości miasta i regionu jest to powiększenie; o pięknie zgoła się nie mówi. Dla większości urbanistów piękno miasta jest czymś oczywistym. Co prawda, „Nie ma reguł, które określałyby co jest piękne. (...) Jeśli nie ulegamy modom, snobizmom, jeśli chcemy sami decydować o pięknie danego zjawiska, wówczas sami orzekamy, czy jest ono piękne czy nie (Kuczyńska 1977). Z tego punktu wychodzą rozważania Bolesława Szmita o pięknie i ładzie (1981). Dzięki nim nastąpić może nobilitacja przestrzeni jako zbioru miejsc ważnych w pojęciu kompozycji i potrzeba tworzenia takich miejsc”. Może przecież zaistnieć „Wielka kompozycja», czyli zespalanie się nurtów profesjonalnych i społecznych w dziele komponowania naszej epoki – stwarzania ładu przestrzennego” [3]. Z drugiej strony jednak, „Wielkie miasto stwarza przewagę styczości rzeczowych nad osobistymi” [3]. Przyjmując, że budowa miasta jest (z założenia trwałą) formą uzewnętrznienia kultury, to zważywszy na terażniejszość, trzeba zgodzić się ze stwierdzeniem, że „rozpowszechnił się pasywny model uczestniczenia w kulturze. Wynikiem jego jest dezorientacja nadmiarem przekazów atakujących, bez umiejętności obrony przed nimi. Jest to czas, w którym przekazy istotne mogą ująć niezauważone” [3].

Szansę właściwego rozwoju urbanistycznego Rzeszowa są na obecnym etapie znaczne i jeżeli nie zostaną zniweczone przez nieprzemyślane zapędy, agresywną, skrajnie koniunkturalną politykę inwestycyjną oraz inne współczesne żywioły, a koncepcje projektantów będą dążyły do stworzenia nowych aktywnych elementów układu miejskiego przy zachowaniu dodatnich wartości układów dawnych, to – być może – wyprawa do enklawy o odmiennym nastroju nie będzie w tym mieście ograniczona do traktu historycznego ulic: 3 Maja, Grunwaldzkiej, Kościuszki i Rynku², a konkurencyjnym celem w poszukiwaniu szczególnych miejsc będą fragmenty dzielnic: Słociny, Zwiężycy czy chociażby Przybyszówki³.

Przypisy

¹ Ilustracja oprac. W. Henig, *Encyklopedia Rzeszowa* [2] – il. 1 załączona do artykułu.

² Główne ulice i rynek „Starego Rzeszowa”, w kolejnych miejscowych planach zagospodarowania „historyczny ciąg spacerowy”, współcześnie (1996) zmodernizowany pod kątem przystosowania dla tej funkcji.

³ Niedawno odrębne sołectwa, przyłączone (2008) do Rzeszowa.

"Enlarging the town" ... Where the town is expanding itself, and its territorial, population and structural development has been accelerating itself, the similar idea will not arise neither in its authorities' head nor the most resourceful citizens. Realizing such a need arises from the reflection, that on one side there is the periodic stagnation, on the other the latest experience of different process in its history.

The prewar Rzeszów, situated at the west border of the lwowski voivodship, between Lwów and Kraków, towns of wonderful reputation, was so called "Galician hole". As it is presented in one of features of B. Kotula, "There were several armies here [until 1918 – Austrian – auth.], bureaucratic offices, wonderful craftsmen and lots of poor Jews. To sum up a bit more than 40 thousand inhabitants" [2]. At the end of the interwar period (1937–1939) the importance of Rzeszów increased. It becomes the most important center of the aviation and armament industry opened within the Central Industrial District. Beside the huge population growth and development of the town towards the newly opened Polish Aviation Companies, the area of the prewar urban area of Rzeszów did not exceed 8 km² then.

II World War stopped the dynamic development of the town. Although the war and occupation did not leave an distinctive impression on the town, there was a huge genocide done by the fascists, as a result about 30% of inhabitants were killed. The territorial-political changes after the war and the administrative laws connected with them helped Rzeszów to become the capital of the south-east Polish region, one of the 17 voivodship towns of that time.

The industrial base prepared before the war within this Central Industrial District, new administrative-political role of the town connected with the general migration policy realised by the communist authorities gave the effect of town enlargement 4 times in the first postwar years (until 1952) after incorporated the neighbouring areas to. The Rzeszów center was modernized very much till 1960. The new residential districts and new building complexes and public office buildings were built very quickly. In 1977 there was new enlargement of the town done, as a result the town had the area of almost 54 km². In 1975 the reform of the administrative division was made, and there were new voivodships created (by the devision of the former ones) with the central system of the means management, mainly for the development of "capitals" of these newly created ones, it slowed down the developmental processes of Rzeszów, and on the basis of the previously observed dynamic gave the impression of stagnation.

The new administrative reform in 2000, returned to "huge" voivodships and gave Rzeszów the former position and role of one of the most important state administrative centers. New initiatives of municipal and regional authorities aspiring to further enlargement of its territory as a result of the procedures and administrative decisions, prepare to incorporate the four neighbouring villages within the years 2006 do 2008 and as a result of this the area of present Rzeszów is 91,5 km². Meanwhile, there are universities and high schools of Rzeszów developing, which is a very good tendency taking into consideration the number of young people (comparing to other regions). This potential of young people is one of the real, distinct symptom allowing to see the further possibilities of the town (although the geographical situation is emphasized more often including the optimistic developmental forecasts of European Union).

This brief presentation of the history of "modern" Rzeszów (until 1937), shows the regularity which was present in its different phases. Looking up at the periods mentioned in this summary, we can notice that the development was done while introduction and realization over-regional ideas and decisions of the state authorities. The latest grant of the metropolitan town to Rzeszów (among 12 Polish towns) is also done within these causative phenomena, and giving them the huge historical effectiveness one can predict huge and wonderful developmental forecasts for Rzeszów.

From the small town – 40 thousand inhabitants it grew up in the interwar period and until now to over 10 times bigger town (with the 4 times growth of inhabitants).

What is the most important in the connection with the statistics, is the fact (where Rzeszów is not the only case) that its "heart", ideologically started in XVI century and shaped mainly in XVIII¹ century, in its general shape and scale survived until today and because of many reasons its rhythm and vitality were different, no other fragment of the municipal organism does not show even the small part of its distinct role and has no chances to replace it, even partially. Where is the irreplaceable role of the historical centers with its key function of their main elements? Are these only sentiments and romantic yearnings that find comfort in such places? For sure their power is great, but in the Urban and social matters this is more complicated and as S. Gzell stated these specific attractiveness is based on the preserved and kept "small municipality phenomena". Why shouldn't this phenomena be instilled as the rush of noble change in new districts of this growing town? Shouldn't these districts or some of them have the shape and developmental sense of small beautiful towns built before? "It is stated that the general urban concept of huge towns which should be the collection of small towns with the addition of big-cities facilities, has not worked (Szczepański 1966; Czerwiński 1975)" [3]. This kind of view is verified more often, and the formula of "jurisdiction" of J. Bogdanowski, tries to take real shapes. "J. Bogdanowski thinks that at the basis of the creation and existence of the urban complex there are the social needs. The creation of such complex is connected with the inhabitants' demands, creating the area which they can identify with and where they would be able to self-determine. These demands concern the creation of the landscape souls of the town on different levels of the developmental hierarch" [3].

It would be good if these needs were noticed and included in the land development project of Rzeszów development (which will be started soon). There are numerous assurances of the town authorities presented in town and region that it is very important for the future of the town and region; the beauty is not mentioned at all. For most of the urban planners the beauty of the town is obvious ...

It is true, "there are no rules describing what is beautiful. (...) If we are not under the pressure of trends, fashions, snobbery, if we want to decide ourselves about the beauty of the particular phenomenon, then we state if something is beautiful or not (Kuczyńska 1977). From this point of view there are the discussions of Bolesław Szmit about the beauty and order (1981). Thanks to them there can be the ennoblement of the space as the complex of important places done within the composition and the need of creation of such places (...)" There can be the "«The huge structure» it means the connection of professional and social trends while composing our period – creating the spatial order" [3]. From the other side, "Huge town creates the advantage of material contacts over the personal ones" [3]. Taking into consideration that building of the town is the form of the culture presentation, so taking into consideration the presence one should agree that "there has been the passive participation in culture developed. The result of this is the disorientation of the excess of the mass attacking them without the ability of protecting against them. It is the time where the important sources can be unnoticed" [3]. The chances of the proper Urban development of Rzeszów are really huge and if they are not damaged by the incautious decisions, aggressive, opportunistically investment Policy and other modern elements, and the designers' concepts will attempt to create new, active elements of the municipal arrangement while keeping positive values of the previous arrangements, so maybe the trip to the enclave of the different mood will not be limited in this town only to the historical treaty of the streets: 3 Maja, Grunwaldzkiej, Kościuszki i Rynku², but the competing aim in looking for the places, the parts of districts: Słocina, Zwiężczyca or Przybyszówka³.

Endnotes

¹ Pictures. W. Henig, *Encyklopedia Rzeszowa* [2] – ill. 1 attached to the article.

² Maliny streets and marke square – "Starego Rzeszowa", in next land developmental plans "historical walking route", modern times (1996) modernized for this function.

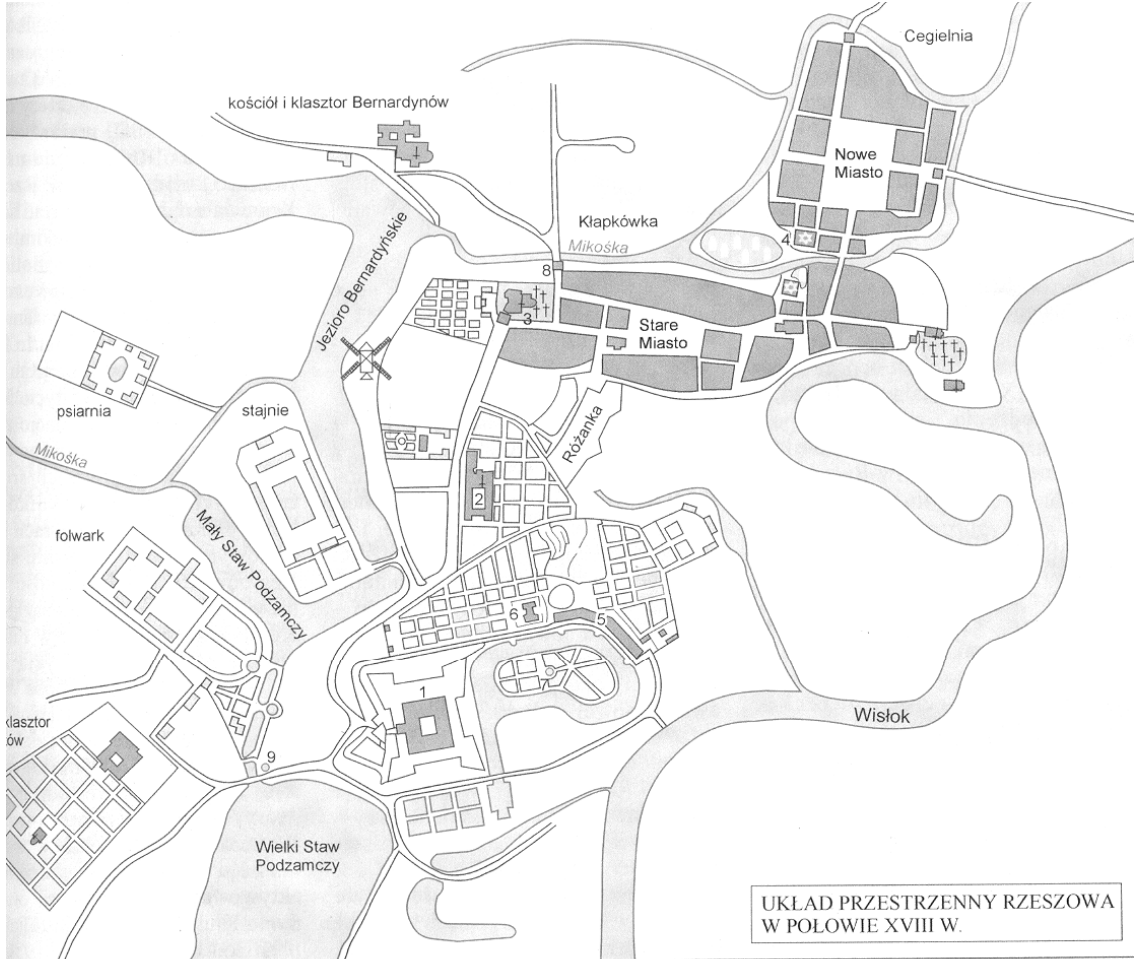
³ Separate villages, now incorporated to Rzeszów (2008).

Bibliografia – Bibliography

[1] Kotuła B., tekst w związku z wystawą fotograficzną „Wczorajsze dzisiaj”, z okazji obchodów 15-lecia Galerii Fotografii Miasta Rzeszowa.

[2] Praca zbiorowa, *Encyklopedia Rzeszowa*, RS DRUK 2004.

[3] Gzell S., *Fenomen Małomiejskości 1996*, Akapit-DTP, Warszawa 1996.

UKŁAD PRZESTRZENNY RZESZOWA W POŁOWIE XVIII W.

Oprac. W. Henni

